

Мозоль Наталія Іванівна –
кандидат юридичних наук, доцент
кафедри загальноправових дисциплін
навчально-наукового інституту права
та психології Національної академії
внутрішніх справ

СУЧАСНІ КОНЦЕПЦІЇ ПРАВОРОЗУМІННЯ: ПОНЯТТЯ, ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ОСОБЛИВОСТІ

Розглянуто питання сучасних концепцій праворозуміння, оскільки процес праворозуміння є важливою та актуальною категорією, адже від розуміння права залежить його реалізація і застосування. Проаналізовано проблеми праворозуміння, висвітлено та охарактеризовано наукові підходи до сучасних наукових концепцій праворозуміння. Обґрунтовано сучасні наукові концепції, наукові категорії, визначено певні типи й рівні праворозуміння.

Ключові слова: право; праворозуміння; наукові концепції; типи й підходи до праворозуміння.

Рассмотрено вопросы современных концепций правопонимания, поскольку процесс правопонимания является важной и актуальной категорией, ведь от понимания права зависит его реализация и применение. Проанализировано проблемы правопонимания, освещены и охарактеризованы научные подходы к современным научным концепциям правопонимания. Обосновано современные научные концепции, научные категории, определено некоторые типы и уровни правопонимания.

Ключевые слова: право; правопонимание; научные концепции; типы и подходы к правопониманию.

The problem of modern concepts comprehension because comprehension process is important and urgent category, because of the understanding of the law depends on its implementation and application. The problems of comprehension, describes and characterizes scientific approaches to modern scientific concepts comprehension. Grounded modern scientific Questions modern concepts of comprehension as the process of comprehension is important and relevant category because of the understanding of the law depends on its implementation and application. The problems of comprehension, describes and characterizes scientific approaches to modern scientific concepts comprehension. Grounded modern scientific concepts, scientific category, identifies certain types and levels of comprehension.

Keywords: law; legal understanding; scientific concepts; types and approaches to comprehension.

Окладні економічні, політичні, соціальні процеси в сучасному суспільстві демонструють необхідність пошуку нових підходів до багатьох нерозв'язаних проблем у право- та державотворенні.

Проблема праворозуміння донині залишається ключовою для юриспруденції. Відомий теоретик права і соціолог Б. Кістяківський зазначив: "У жодній іншій науці немає стільки суперечливих теорій, як у науці про право. При першому знайомстві з нею виникає таке враження, ніби вона тільки й складається з теорій, що взаємно виключають одна одну" [1].

Питання щодо визначення терміна "праворозуміння" донині є дискусійним, оскільки його тлумачення не є загальноприйнятим. Праворозуміння в широкому розумінні – інтелектуальна діяльність компетентних осіб, спрямована на пізнання сутності й змісту права, а також сукупність правових знань, отриманих унаслідок такої діяльності [2]. Відомий український теоретик права П. Рабінович вважає недосконалим дослідження праворозуміння через пізнання права. Твердження, що праворозуміння – це пізнання (розуміння) права, є логічним, адже перш ніж досліджувати (пізнавати, усвідомлювати) право, дослідникові слід попередньо знати (вирішити, констатувати, задекларувати), а що ж являє собою, на його думку, те явище, яке він відображає й позначає терміно-поняттям права. А такі знання, очевидно, і є нічим іншим, як праворозумінням, принаймні його серцевиною [3, с. 5].

Проблеми праворозуміння у вітчизняному правознавстві донині є актуальними. Незважаючи на широке використання зазначеного терміна в науковій і навчальній літературі, його зміст здебільшого не розкрито. Поодинокі спроби здійснити це є, на нашу думку, або ж односторонніми, або не зовсім коректними, що не дає змоги з'ясувати його специфіку й виокремити певні типи та рівні праворозуміння.

Варто погодитися з думкою С. Алексєєва, що "... праворозуміння є певною, насамперед, науковою категорією, що відображає процес і результат цілеспрямованої розумової діяльності людини, що містить пізнання права, його оцінку та ставлення до нього як до цілісного соціального явища" [4, с. 169].

Істотний вплив на множинність підходів до праворозуміння справили також бурхливий розвиток різноманітних наук – як природничих і суспільних, так і гуманітарних. Характерною рисою загальнонаукового розвитку в цих умовах є міжнаукові інтеграційні процеси. У зв'язку з цим, набувають поширення спроби використання здобутків одних галузей наукових знань для дослідження інших, зокрема й традиційних, унаслідок чого виникають нові наукові напрями на стиках різних наук, а нерідко й нові міждисциплінарні науки.

Тому процес праворозуміння є важливою і актуальною категорією, оскільки від розуміння права залежить його реалізація та застосування. Важливе значення мають сучасні наукові концепції праворозуміння, яким і присвячене це дослідження.

Отже, існує кілька підходів до сучасних наукових концепцій праворозуміння:

аксіологічний (ідеологічний): вихідна форма буття права – громадська свідомість; право – не тексти закону, а система ідей або понять про загальнообов'язкові норми, права, обов'язки, заборони, природні умови їх виникнення та реалізації, порядок і форми захисту, які є в громадській свідомості й орієнтовані на моральні цінності. При такому підході право і закон розмежовуються, пріоритет надається праву як нормативно закріпленій справедливості, а закон розглядається як його форма, покликана відповідати праву як його змісту;

позитивістський (нормативний): вихідна форма буття-права – норма права, право – норми, викладені в законах та інших нормативних актах. При такому підході відбувається ототожнення права й закону. Водночас нормативне праворозуміння орієнтує на такі властивості права, як формальна визначеність, точність, однозначність правового регулювання;

соціологічний: вихідна форма буття права – правовідносини; право – порядок суспільних відносин, який виявляється в діях і поведінці людей. За такого підходу правом визнається його функціонування, реалізація, його "дія" в житті – у сформованих і таких, що формуються, суспільних відносинах, а не його створення правотворчими органами у формі закону та інших нормативно-правових актів. Прихильники цього підходу ототожнювали самостійні процеси правотворчості й застосування права, тоді як умовою дотримання та забезпечення режиму законності може бути діяльність правозастосувальника в межах, установлених законом.

Віддати перевагу слід інтегративному підходу, який ураховує і поєднує все цінне в зазначених концепціях праворозуміння. Цей підхід подається у вченні Д. Холла [2, с. 274]. Його суть полягає у спробі інтегрувати окремі концепції природного права, створивши нову школу права, яка б відповідала сучасним вимогам.

Згідно з інтегративним підходом до розуміння права, усі його ознаки є істотними й необхідними. Характеризуючи право, слід аналізувати його зміст і форму. Д. Холл прагне створити єдине уявлення про право шляхом синтезу правових норм, правових процесів і моральних цінностей.

У 60-ті роки ХХ ст. відбулися правові зміни в науці, що актуалізували антропологічний підхід до праворозуміння, у якому, у свою чергу, можна умовно виокремити кілька аспектів – біоантропологічний, або біосоціальний, і етнографічний, або етнологічний. Перший з них акцентує увагу на тому, що право, як і інші соціальні інструменти, зумовлене недосконалістю біологічної (біосоціальної) природи людини, тому заради самозбереження соціуму й забезпечення стабільності суспільства необхідні розподіл прав і обов'язків між людьми та дотримання принципу "людина вільна в тій мірі, в якій вона не посягає на свободу інших осіб".

Другий аспект антропологічного підходу основну увагу зосереджує на соціо- (етно-) культурній зумовленості правового статусу особистості й, відповідно, права. Це, у свою чергу, сприяло визнанню багатоманітності культур і правових систем сучасності, відмові від жорсткого "європоцентризму", який тривалий час домінував у теорії

права. Саме завдяки такому підходу відбулася інституалізація юридичної антропології, яка нині успішно розвивається, зокрема, й в Україні [5].

Останнім часом підвищеної популярності набув синергетичний підхід до праворозуміння, на відміну від класичних уявлень про односторонність процесів розвитку матерії, властивих механістичному світогляду недавнього минулого, відповідно до якого всі системи, зокрема й правові, діють на основі об'єктивної необхідності науково пізнаних законів. Синергетичний підхід керується тим, що всі природні та суспільні системи, включаючи й правові, розвиваються нелінійно, тобто з високою ймовірністю випадковості, тому їх неможливо інтерпретувати винятково через таку наукову парадигму, як закономірність. Саме випадковість є генератором нового в таких системах, вона призводить до того, що в них панує переважно саморозвиток, самоорганізація, які, власне, здатні забезпечити їх упорядкованість.

Серед учених-юристів інколи має місце надмірне захоплення синергетикою, що завжди властиве будь-яким новим віянням у науці. Не можна заперечити того, що як інтегрована доктрина синергетика не може не охоплювати питання нормативного регулювання поведінки людей і не впливати на онтологію та методологію юриспруденції, зокрема, на проблему праворозуміння [6, с. 14]. Цей підхід сприяє виявленню принципово нових знань про право та появі цілком нового образу права, чи принаймні його нових граней. Зрозуміло, що використанням надбань синергетики проблема праворозуміння не буде вичерпана. Адже не виключено, що в майбутньому може з'явитися постсинергетична парадигма, яка відкриє нові грані права, а отже, дасть привід для його осмислення під ще одним кутом зору або й певного переосмислення попередніх установок щодо нього [7].

Залежно від ставлення до права різних народів і тих чи інших цивілізацій, виокремлюють такі *типи праворозуміння*: європейський (християнський), мусульманський, або ісламський, індо-буддистський, китайсько-конфуціанський, японський [8, с. 83]. Інколи до них додають євразійський або навіть російський.

П. Оль зазначає: "...теоретичне праворозуміння має на увазі виявлення об'єктивних законів, тих найважливіших зв'язків, які об'єднують і підпорядковують собі всі елементи права як специфічної системи" [9, с. 23].

У зв'язку з цим, вважаємо, що постановка проблеми про праворозуміння, його сутність, природу, а здебільшого – призначення в суспільному, державному та правовому розвитку може охоплювати, щонайменше, дві проблеми. Перша проблема пов'язана з привілеюванням однієї із зазначених вище теорій праворозуміння в певних просторово-темпоральних характеристиках. Друга – зі своєрідністю права, його витоків, принципів, функцій, що ця абстрактна категорія не може бути однаковою для різних державно-правових утворень навіть у межах однієї правової сім'ї [10, с. 6].

Розглядаючи питання про можливість поєднання основних типів праворозуміння та формування на їх основі єдиного інтегративного (або багатоаспектного) розуміння права, зазначимо, що із світоглядно-ціннісних методологічних позицій, на яких ґрунтуються природно-

правовий, юридико-позитивістський і соціологічний типи праворозуміння, це зробити неможливо.

Якщо абстрагуватися від світоглядних установок, на яких базуються відповідні концепції, й зосередитися на формах буття права, на яких фокусується увага цих концепцій, то його розуміння як феномена, що існує в різних виявах, безперечно, збагатиться. І в цьому контексті здобутки зазначених концепцій не тільки можливі, а й необхідні.

Природно-правовий тип праворозуміння акцентує увагу на праві як духовному феномені, на ідеалах справедливості, індивідуальної свободи, рівності, суспільної злагоди та інших цінностях, без яких право неможливе.

Юридико-позитивістський тип праворозуміння зосереджує увагу на нормативно-інституціональних аспектах права, без яких такі його вимоги, як визначеність, передбачуваність, упорядкованість, стабільність тощо – недосяжні.

Соціологічний тип праворозуміння зміщує акцент з абстрактних ідеалів і нормативно-правових текстів у площину конкретного, динамічного функціонування права, його дії в реальному житті, насамперед, у правовідносинах та юридичних рішеннях, без чого ідеали та юридичні тексти перетворюються на декларації й перестають бути правом.

На нашу думку, правова площина кожної країни в кожний історичний період містить дві складові: 1) загальні глибинні підвалини права, що відтворюють історію і втілюють правонаступництво; 2) особливості, пов'язані зі специфікою кожної країни. Поєднання цих двох складових формує індивідуальне, неповторне право різних країн. Усі вони в демократичних суспільствах спираються на загальну основу правових принципів [10]. Але слід усвідомлювати, що в різних темпоральних рамках правові принципи можуть відігравати й відіграють доволі різну роль у правовому та державному розвитку. Так, у країнах зі сталою демократією, стабільним правовим порядком домінує принцип верховенства права, що є головним засобом і метою суспільного розвитку.

Проте при загостренні кризових явищ та їх виявів, девальвації ідеалів законності, корупції в органах державної влади та управління, дискримінації прав людини в системі правових принципів неминуче починає домінувати принцип верховенства закону [11, с. 81].

Тому право, що втілює принципи соціальної свободи, соціальної справедливості, демократизму, гуманізму, рівноправності, законності, принцип взаємної відповідальності особи й держави, залежно від багатьох внутрішніх та зовнішніх умов розвитку відповідної держави, буде або менше, або більше регулювати відносини, відображені відповідними правовими принципами, а отже, мати більшу або меншу "насиченість" ними.

Як зазначають сучасні правознавці, право за своєю природою покликане в суспільстві робити відповідними протилежні інтереси різних соціальних суб'єктів, сприяти розв'язанню різних соціальних суперечностей, примушуючи сторони шукати компроміси, укладати угоди тощо [12, с. 10].

Підсумовуючи викладене, варто зазначити, що явище праворозуміння буде актуальним стільки, скільки існує право. Усі сучасні концепції праворозуміння, що намагаються пояснити, об'єднати, інтегрувати, йдучи компромісним шляхом, навряд чи здатні повністю усунути розбіжності. Для теорії держави та праворозуміння фактором удосконалення є юридична практика, а для практичної діяльності фахівців у галузі права таким стимулом мають стати нові розробки теоретиків права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кістяківський Б. О. Вибране. Бібліотека часопису "Філософська і соціологічна думка". Серія "Українські мислителі" / Кістяківський Б. О. – К., 1996. – 371 с.
2. Кельман М. С. Загальна теорія держави та права : [підруч.] / Кельман М. С., Мурашин О. Г., Хома Н. М. – [3-тє вид.]. – Л. : Новий світ-2000, 2007. – 584 с.
3. Крижанівський А. Ф. Феноменологія правопорядку / Крижанівський А. Ф. – О., 2006.
4. Алексеев С. С. Теория права / Алексеев С. С. – М. : БЕК, 1994. – 224 с.
5. Антропологія права. Філософський та юридичний виміри. Т. I–IV. – Л., 2004, 2005, 2006, 2007.
6. Честнов И. Л. Правопонимание в эпоху постмодерна / И. Л. Честнов // Правоведение. – 2002. – № 2 (241). – С. 4–16.
7. Козюбра М. Праворозуміння: поняття, типи та рівні / М. Козюбра // Право України. – 2010. – № 4. – С.10–22.
8. Рабінович П. Загальносоціальна ("природна") правова система : поняття і структура / П. Рабінович // Вісник Академії правових наук України. – 2008. – № 4 (55). – С. 6.
9. Оль П. А. Правопонимание : от плюрализма к двуединству / Оль П. А. – СПб., 2006.
10. Лившиц Р. З. Теория права : [учеб.] / Лившиц Р. З. – [2-е изд.]. – М., 2001. – 200 с.
11. Принцип верховенства права : проблеми теорії та практики : [моногр.] : [у 2 кн.] / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка; відп. ред. Н. М. Оніщенко. – К., 2008. –
- Кн. 1. Верховенство права як принцип правової системи : проблеми теорії. – 2008. – С. 81–102.
12. Оніщенко Н. М. Проблеми ефективності законодавства : сучасна доктрина та потреби практики / Н. М. Оніщенко // Судова апеляція. – 2006. – № 2 (3). – С. 10–15.